

Martijn Lak

Na de overwinning

De Amerikanen, Britten en Russen in Duitsland na WO II

Volgens een recent boek voerden de overwinnaars een misdadig regiem in het verslagen Duitsland. Dat viel alles mee, zegt een andere studie.

In zijn memoires van 1997 vertelt de voormalige bondspresident van Duitsland Richard von Weizsäcker over de harde maatschappelijke tegenstelling na de onvoorwaardelijke overgave van Duitsland op 8 mei 1945. Zij die voor hun leven hadden moeten vrezten, konden nu opgelucht ademhalen. De nationaalsocialistische tirannie was voorbij. Maar voor vele anderen begon de ellende toen pas.

Daarmee sloeg hij de spijker op de kop. Afgezien van de geallieerde bombardementen en het geweld van het laatste oorlogsjaar hadden de Duitsers het tijdens de oorlog relatief goed gehad. De Amerikanen werden bij hun opmars tot hun verbazing door weldoorvoede Duitsers begroet. Maar na de nederlaag ving voor velen een ellendige tijd aan. Twintig procent van de huizen was door bombardementen vernietigd, in de grote steden zelfs de helft. Vrijwel het gehele Duitse spoorwegnet was onbruikbaar, hetzij door vernietigd materieel hetzij door bommenschade. Er was geen telefoon of post en het duurde maanden voordat elektriciteit, gas en water weer beschikbaar waren.

Het land werd opgedeeld in vier afzonderlijke geallieerde bezettingszones, waartussen handel en verkeer zo goed als onmogelijk was. De industriële productie lag nagenoeg stil, niet eens zozeer door een gebrek aan grondstoffen of door vernietiging van fabrieksinstallaties – die waren ondanks de zware bombardementen grotendeels intact gebleven – maar omdat door de vernietiging van de infrastructuur de grondstoffen niet konden worden vervoerd.

Bovendien waren miljoenen Duitsers in de laatste oorlogsmaanden op de vlucht geslagen voor het oprukkende Rode Leger. Historici schatten hun aantal op twaalf miljoen, waarvan er ongeveer twee miljoen om het leven kwamen door opsluiting in voormalige concentratiekampen, verhongering, dodenmarsen en moord. Voor de slachtoffers van het nazisme had dit naoorlogse lijden van de Duitse bevolking het karakter van gerechtigheid – een gevoel dat lange tijd ook bij de Duitsers zelf heerste.

‘VOOR VELE DUITTERS VING PAS NA DE NEDERLAAG EEN ELLENDIGE TIJD AAN.’

Het is in de Duitse historiografie dan ook lange tijd taboe geweest om kritisch over deze periode te spreken. De laatste jaren is dit echter aan het veranderen. Historicus Giles MacDonogh vraagt in *After the Reich. The Brutal History of the Allied Occupation* aandacht voor het Duitse lijden. Ook *The European Economy Since 1945. Coordinated Capitalism and Beyond* van hoogleraar economie en politicologie Barry Eichengreen en de door hem geredigeerde bundel *Europe's Postwar Recovery* gaan diep in op de naoorlogse situatie in Duitsland.

Dat er in de internationale geschiedschrijving steeds meer aandacht komt voor het Duitse lijden – denk bijvoorbeeld aan het debat over de geallieerde bombardementen op Duitse steden – is een goede ontwikkeling. De vraag is echter hóe dit vraagstuk aan de orde moet worden gesteld. Zoals MacDonogh het doet in ieder geval niet. Hij slaat door in zijn poging te laten zien hoe slecht de geallieerden zich in het bezette Duitsland hebben gedragen.

MacDonogh beschrijft in *After the Reich* de laatste weken van de Tweede Wereldoorlog en de daaropvolgende bezetting van Duitsland. Het boek behandelt de ervaring van de verslagen Duitsers, vooral aan de hand van verhalen van individuen. Wat volgt, is een ware tirade tegen de geallieerde overwinnaars. Dat de Russen gruwelijk hebben huisgehouden, en op grote schaal hebben geplunderd, gemoord en verkracht, was al langer bekend, bijvoorbeeld sinds Antony Beevors *Berlin. The Downfall 1945*. Ook MacDonogh constateert een overvloed aan Russische gruwelijkheden. Hij noteert bijvoorbeeld over de gebeurtenissen in de Pruisische stad Königsberg: ‘De overgebleven burgers werden verzameld voor gedwongen marsen naar de kampen. Iedereen die te oud of te ziek was, werd ter plekke doodgeschoten, in bed of in de goot.’

After the Reich staat vol met dergelijke huiveringwekkende beschrijvingen. Ze geven een indrukwekkende schets van de omstandigheden in de laatste oorlogsmaanden in het oosten, maar na een aantal pagina's weet je het wel. Toch gaat MacDonogh verder, want volgens hem hebben niet alleen de Russen zich ernstig misdragen. Ook de westelijke geallieerden, en dan vooral de Amerikanen en Britten, krijgen er stevig van langs. Van het bestuur in hun bezettingszones klopte weinig of niks. Over de Britse *Control Commission Germany* – door sommigen omschreven als ‘Charlie Chaplin's Grenadiers’ of ‘Complete Chaos Guaranteed’ – heeft de auteur weinig goeds te zeggen: ‘Het was naar verluidt corrupt, overbetaald en doortrokken van schandalen.’

‘VOOR DE SLACHTOFFERS VAN HET NAZISME HAD HET NAOORLOGSE LIJDEN VAN DE DUITSE BEVOLKING HET KARAKTER VAN GERECHTIGHEID.’

MacDonogh besteedt vooral veel aandacht aan de omstandigheden in de krijgsgevangenkampen in de Amerikaanse en Britse zones. In de laatste maanden van de oorlog maakten de westelijke geallieerden ongeveer 7,5 miljoen Duitse soldaten krijgsgevangen. Van hen stierven er volgens de auteur ongeveer 40.000. Omgerekend is dat 5,3 procent: gegeven de omstandigheden eigenlijk verbazingwekkend weinig. Het is eerder opmerkelijk dat de geallieerden het aantal slachtoffers tot dit getal hebben weten te beperken, aangezien heel Europa hongerde, de Duitse soldaten koud, ziek en zwak waren, van wie sommigen zwaargewond, en er overal epidemieën heersten. Hoogst twijfelachtig is ook of de gestorven krijgsgevangenen, zoals MacDonogh suggereert, door de geallieerden bewust zijn uitgehongerd, zoals de Duitsers met miljoenen Russische krijgsgevangenen hadden gedaan.

Het probleem met *After the Reich* is het gebrek aan context. Dat Duitse krijgsgevangenen slecht zijn behandeld, en dat er in de Amerikaanse en Britse zones is geroofd en de nodige misstanden hebben plaatsgevonden, staat buiten kijf, maar het lijkt toch eerder uitzondering dan regel te zijn geweest. MacDonogh lijkt nauwelijks oog te hebben voor de problemen en dilemma's waarmee de Britten en Amerikanen in hun zones werden geconfronteerd, noch voor het feit dat zij al spoedig ertoe overgingen hun zones weer op te bouwen, zoals diverse historici hebben geconstateerd. Dat gebeurde om te voorkomen dat de Britse en Amerikaanse belastingbetalers te veel zouden opdraaien voor de bezetting van Duitsland.

Daarnaast maakt MacDonogh vele ongepaste vergelijkingen. Als een uit Tsjechoslowakije verdreven Duitse vrouw het lot van de Duitsers vergelijkt met dat van de Joden in nazi-Duitsland, zwijgt MacDonogh in alle talen. Dat de verdrijving van de Duitsers uit het oosten ontzaglijk veel leed en slachtoffers heeft geëist, is onmiskenbaar, maar dat maakt het nog niet hetzelfde als de Holocaust.

MacDonogh verwijst ook geregeld naar JCS 1067, een belangrijk Amerikaans beleidsdocument dat voorzag in een streng toezicht op het politieke leven en vooral ook in een sterke reductie van en controle over de gehele Duitse economie, om een mogelijk hernieuwde Duitse agressie te verhinderen. Maar Groot-Brittannië en de Verenigde Staten mochten zich dan op papier achter de in Potsdam overeengekomen strenge aanpak scharen, de praktijk was al snel anders. Volgens de ter plekke aanwezige Amerikaanse bezettingsautoriteiten zouden honderdduizenden Duitsers verhongeren als het land geen export mocht opzetten om inkomsten te verwerven. Met bevelhebber Lucius D. Clay voorop meenden zij dat Washington geen idee had van de ernst van de situatie. De Amerikanen hielden zich dan ook het recht voor het productieniveau op te schroeven.

Clay had al in mei 1945 aangedrongen op aanpassing van de richtlijn. Doordat het *State Department* het zo vlak na de oorlog niet opportuun achtte de discussie over de economische behandeling van Duitsland in het openbaar te voeren, kreeg hij min of meer de vrije hand. Het werd hem zelfs toegestaan synthetische producten, magnesium, aluminium en olie te laten produceren - waarvan hij gretig gebruikmaakte. Andere auteurs hebben erop gewezen dat de Amerikaanse bezettingspolitiek vanaf de eerste dag in feite constructief was, gericht op herstel, ook al werd JCS 1067 officieel pas in juli 1947 ingetrokken.

In zijn beroemde toespraak van september 1946 verkondigde minister van Buitenlandse Zaken James Byrnes in Stuttgart dat de Amerikanen het Duitse volk een eervolle plaats onder de vrije en vredelievende naties van de wereld wilden geven en dat zij de democratische, federatieve en economische wederopbouw van het land ter hand zouden nemen. In feite was dit niets meer dan een openbare bevestiging van de politiek zoals Clay die in de praktijk al voerde. Maar voor dit soort nuances is bij MacDonogh geen plaats.

'HET IS OPMERKELIJK DAT DE GEALLIEERDEN HET AANTAL SLACHTOFFERS IN DE KRIJGSGEVANGENKAMPEN TOT 40.000 HEBBEN WETEN TE BEPERKEN.'

Hoe anders is dat in *The European Economy Since 1945* van Eichengreen. Hoewel ook hij oog heeft voor het Duitse lijden en kritisch is over het Britse en vooral Amerikaanse (economische) beleid, doet hij dit zonder steeds met het geheven vingertje klaar te staan. Eichengreen heeft bovendien veel meer oog voor de context. JCS 1067 zorgde volgens hem begrijpelijkerwijs voor veel onzekerheid, waardoor investeerders werden ontmoedigd. Bijgevolg bedroeg het Duitse productieniveau in 1947 slechts een derde van het vooroorlogse niveau. Hetzelfde gold voor de agrarische productie, waardoor de rantsoenen in de steden tot 800 calorieën per dag daalden. Dat betekende volgens Eichengreen dat arbeiders in plaats van in de fabriek te werken, hun volkstuintjes bewerkten en het land afstroopten op zoek naar voedsel. In de praktijk werden de Duitsers om te overleven afhankelijk van Amerikaanse en Britse voedselhulp.

Dit plaatste de geallieerden voor een dilemma. Duitsland was, zo constateert Eichengreen terecht, het centrum van de Europese economie. Het leverde de kapitaalgoederen nodig voor het herstel en de groei van zijn burens. Voor Nederland gold dat in heel sterke mate, zoals ook Helge Berger en Albrecht Ritschl constateren in hun bijdrage aan de bundel *Europe's Post-War Recovery*. Zolang Duitsland niet op de been was, zou het herstel van Europa uitblijven. Het probleem was dat dit besef slechts langzaam doordrong tot de Britten en de Amerikanen. Pas met het begin van de Koude Oorlog en het Marshallplan kwam de grote ommezwaai.

Achteraf lag de oplossing volgens Eichengreen voor de hand: om de winkelschappen weer te vullen en de industriële activiteit op niveau te krijgen, moest de prijsregulering worden afgeschaft. In 1948 besloten de Amerikanen, Fransen en Britten in hun zones inderdaad de prijzen te liberaliseren. Met veel succes: er kwam een run op de winkels, de goederen vlogen de deur uit, en nu de arbeiders weer voedsel konden kopen, keerden ze terug naar de fabriek.

'DAT DE VERDRIJVING VAN DE DUITSCHERS UIT HET OOSTEN ONTZAAGLIJK VEEL LEED EN SLACHTOFFERS HEEFT GEËIST, MAAKT HET NOG NIET HETZELFDE ALS DE HOLOCAUST.'

Daarmee waren de problemen echter nog niet voorbij, constateert Eichengreen terecht. In 1948 bedroeg de industriële productie in de Britse en Franse bezettingszones nog steeds slechts de helft van het niveau van 1936. Doordat het herstel van Duitsland trager vorderde dan gehoopt en het productieniveau van kapitaalgoederen sterk bij de verwachting achterbleef, groeide de angst dat het Europese herstel in gevaar zou komen. Daarom besloten de Amerikanen in april 1948 een geldhervorming door te voeren, waartoe zij in de drie westerse bezettingszones een onafhankelijke centrale bank oprichtten, de *Bank deutscher Länder*. Het resultaat was volgens Eichengreen miraculeus te noemen. De industriële productie steeg tussen juni en juli met bijna vijftien procent, om in december al vijftig procent hoger te liggen dan een halfjaar daarvoor. De toename was het sterkst in de sectoren waar de prijscontroles het zwaarst waren geweest: in de textiel, apparaten, schoenen en elektronische apparaten.

Berger en Ritschl menen echter dat dit beeld, dat Duitsland zich van de ene op de andere dag zou hebben ontpopt als een economisch 'wonderland', wat al te simplistisch is. Zij wijzen er bijvoorbeeld op dat het Duitse herstel cijfermatig gezien al lang en breed onderweg was toen de Amerikanen besloten tot een geldhervorming. Elders is er door de historicus Klemann op gewezen dat de groeicijfers van na de Tweede Wereldoorlog vermoedelijk een combinatie zijn van de werkelijke groei en het legaliseren van de zwarte productie.

De sterk analyserende Eichengreen stelt echter terecht dat zonder het verwijderen van rantsoenering en productieplafonds de geldhervorming onvoldoende zou zijn geweest om de stimulans tot investeren aan te wakkeren. Nu deze obstakels uit de weg waren geruimd, kon het *Wirtschaftswunder* in gang worden gezet. Het economisch herstel van Duitsland, volgens Holger C. Wolf in de eerdergenoemde bundel 'aanvankelijk afgeschreven als een vrijwel hopeloos geval', had, zoals verwacht, ook positieve gevolgen voor de rest van Europa.

Het zou nog even duren, maar begin jaren vijftig was West-Duitsland weer wat het sinds het laatste kwart van de negentiende eeuw altijd was geweest: de motor van de Europese economie. Dat er daarbij in de historiografie over de eerste naoorlogse jaren in toenemende mate ook aandacht is voor het Duitse lijden en voor het feit dat de ellende voor de Duitsers pas na de oorlog goed begon, is een positieve ontwikkeling. Te hopen valt dat er meer boeken met een afstandelijke, objectieve toonzetting als die van Eichengreen zullen verschijnen. Publicaties met een even ongefundeerd opgeheven vingertje als die van MacDonogh kunnen dan met een gerust hart in de schappen blijven staan.

Martijn Lak is als promovendus verbonden aan de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij doet onderzoek naar de Duits-Nederlandse economische en politieke betrekkingen van 1945-1957.

Besproken boeken:

AFTER THE REICH - THE BRUTAL HISTORY OF THE ALLIED OCCUPATION

door **G. MacDonogh**

Basic Books. New York 2007.

618 pag., € 32,50

EUROPE'S POSTWAR RECOVERY

door **B. Eichengreen (red.)**

Cambridge University Press. Cambridge 2007. (Oorspr. 1996)

367 pag., € 50,85

THE EUROPEAN ECONOMY SINCE 1945 - COORDINATED CAPITALISM AND BEYOND

door **B. Eichengreen**

Princeton University Press. Princeton 2007

504 pag., € 31,50

Literatuur:

Antony Beevor. *Berlin. The Downfall 1945.* Viking Books. New York 2002.

Hein A.M. Klemann. *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting.* Uitgeverij Boom. Amsterdam 2002.

Richard von Weizsäcker. *Vier tijdperken. Herinneringen.* Uitgeverij Atlas. Amsterdam/Antwerpen 1997.